

ՄՇԱԿ

Տարեկան գին 10 ռուբլի, կէս տարեկան 6 ռուբլի

Առանձին համարները 7 կոպէկով

Թիֆլիսում գրւում են միմիայն խմբագրատան մէջ

Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция «Мшакъ»

Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak»

Տէլէֆօն № 253

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ

(բացի կիրակի և տօն օրերէն)

Յայտարարութիւն ընդունւում է ամէն լեզուով

Յայտարարութիւնների համար վճարում են

Խմբագրանոցի բառին 2 կոպէկ

Տէլէֆօն № 253

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲԱՅՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՎԱՅ 1898 ԹԱՎԱՆԻ

„ՄՇԱԿ“

(26-րդ ՏԱՐԻ)

ԴՐԱՅԱՆԱԿՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿՆ ԼՐԱԳՐԻ

Կը հրատարակվի Թիֆլիսում, նոյն պրօգրամայով և նոյն ուղղութեամբ:
«ՄՇԱԿ» տարեկան գինը թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ արտասահմանում 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսականը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսականը՝ 8 ռ., եօթ ամսականը՝ 7 ռ., վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ., մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

«ՄՇԱԿ» գրվել կարելի է ԽՐԲԱԳՐԱՏԱՆ (Բաղարնայա և Բարձրակայա փողոցների մոտ):
Կայտարարութեան ուղիք քաղաքներից «ՄՇԱԿ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելու, պետք է դիմել հետևեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ ТИФЛИС, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւններ ընդունւում են թէ՛ հայերէն, թէ՛ ռուսերէն և թէ՛ օտար լեզուներով:
Բառեր վճարւում են 2 կոպէկ:

ПОДПИСКА НА 1898 ГОДЪ НА ГАЗЕТУ

„ТИФЛИССКІЙ ЛИСТОКЪ“

(XXI ГОДЪ ИЗДАНИЯ)

ГАЗЕТА ЕЖЕДНЕВНАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Городская: на годъ 5 р. — >	Иногородная: на годъ 7 р. — >
> 3 мѣс. 3 > — >	> 3 мѣс. 3 > 50 >
> 3 мѣс. 1 > 75 к.	> 3 мѣс. 2 > — >
> 1 мѣс. — > 75 >	> 1 > 1 > — >

Подписка принимается ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО: Тифлисъ, Головинский проспектъ, № 3.

Объявленія: для Закавказья за мѣсто, занимаемое строкой петица: на первой страницѣ 10 к., на послѣднихъ—5 коп.; за объявленія внѣ предѣловъ Закавказья: на первой страницѣ 16 коп., на послѣднихъ—8 коп.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵԼԻՔԻ ԱՂՋԻԿԸ

Նրանք նստած էին սենեակի մէջտեղը, կտրւելով իրարից: Արեւը, ճանապարհ բաց անելով, կրտսեղ զրան ձեռքը, մի լայն շերտ էր փակել նրանց առաջ: Գայլանէն պատմում էր հանդարտ, առանց կրքի, չէր շտապում, նրա ձայնի մէջ չէր լսւում չարչարած մարդու գանգաւոր:

Կայս Զեդինէն աղաչեց ձիարձորը, որ այդ գիշեր ինձ ցոյց տայ թէ ինչ սարսափելի պատիժ կայ ինձ համար:—ասաց նա, վերջացնելով հրեք օրվայ պատմութիւնը:—Ես պատկերել Յովսէփը քնած էր իմ կողքին և իր շունչով տաքացնում էր ինձ: Այդ փակելուն պէս սկսեցի մի երկար երգել: Դէպք ևս տեսնում եմ ձեր կողքին յետ են գնացել, եւ երբեք չեմ տեսնում ձեր թիւղները: Ես պատմում, մեր երկիրը չը գիտէ թէ ինչ է թշուառութիւնը: Սիրուն ժամանակ: Ամառ է: Մեր ամբողջ գիւղը գտնւում է կապիւրում, մենք էլ այնտեղ ենք: Հայրս տանը չէ, էլի գնացել է Գանձասար: Ես, Յովսէփը, նոյն իսկ Շահադարը գիտեմք, որ Գանձասարը մի հրաշալի վանք է, հեռու մեր կողմերից, սարի գլխին, ծախներին մէջ: Սուրբ են որ մէլքները այնտեղ են հաւաքւում, շուռ-շուռ խորհուրդ են անում, բայց թէ ինչ կայ:—մենք այդ չը գիտեմք: Ամառվայ առաջին օրը լուսանում ու մթնում է այնպէս, որ մենք չենք նկատում: միայն կէսօրն է մեզ հանգստացնում, որովհետև շատ մարդ է: Իսկ միւս ժամերին մենք կամ կապիւր մէջ ենք, կամ վազվզում ենք գետի ձորերում: Կամ խաղում ենք անտառներում: Երբեմն Մէլքին գտնում է մեզ, բարկանում է, անխնայ, իսկ մենք ծիծաղում ենք և աւելի բարկացնում ենք նրան:...

«Գալիս է երեկոն: Մեր կարծիքով մենք ենք և գտնւում է շատ բարձր տեղ: Նստում ենք

մեր անակի առաջ և նայում ենք: Միմեանց ետեղի հաղարաւոր ասողներ են վառւում երկրներում, իսկ նրանց տակ կաւերի երկինք է իր փողոցի ճրագներով: Մարդիկ հաւաքում, կուտում են, վերջացնում են օրվայ աշխատութիւնները: Ամառ է, բերքը, և հանդարտ, անորոշուր խոտակցութիւնը գիշերվայ անորոշութեան մէջ այդ քաղցր երողութիւն է պատմում: Մթնութեան մէջ մի անհկատելի շարժում է տեղի ունենում, երբեմն հեռուից գալիս է ուշացած գիւղացու ձայնը, իսկ երբեմն կաւերի ճրագներից բաժանւում է մէկը, սկսում է թափառել մութ տարածութեան մէջ: Կարծես դա մի գիւղական լոյս է, որ ման է գալիս իր համար, գտարձանում է, խաղեր է կատարում: Անա նա կորուսել էր, երբեք էլ չէր հանդէս եկել մի անտուր պայծառութեամբ, մերթ ժանդ ու շախմատ ընթացքով: մերթ սաստիկ շտապելով գնում է, կանոն է առնում մի տեղ և շրջաններ է դուրսում, ապա էլի պոկ է գալիս այդ կայտարարված շրջանից և դարձեալ գնում է թափառելու: Փողոցի բոցը ինքնազուրկ է, նա լուսաւորում է մի ինչ որ բան որոնողի ճանապարհը: Երբեմն որոնողը անորոշ ձայններ է արձակում և նրան պատասխանում են կաւերից: Իսկ մօտիկ մի տեղ, խաւարի կղանք մի անկիւնում, քնած է աշխատատեղը, և քամին, որ քիչ առաջ բաժանում էր հատիկները յարկից, այժմ տանում է մշակի հակառակն խաւարից, քնած է խորձերին, տարածում է ամեն տեղ, որ նրա ձեռքերի պտուղներն են թափված:...

«Անա վերջացաւ ընթերցելը բոլոր կաւերում, մամուրի ամանները դատարկվել են և կանայք գիտեն, որ միւս օրը հաց պէտք է թխել: Բայց է ամենքիս անորոշութիւն, ուսումն է անհոգ կն, փնտրել Աստուծու, սար ու ձոր լցվել են անհոգ տուրք է երկիրը: Հրապարակ հանգցնում են միմեանց ետեղ, խաւարից այժմ գալիս է ամեն մի կալիք: Բայց մենք գետ չենք քնում, մայրիկը գետ պիտի պատուէրներ տայ ծառաներին թէ ու ինչ պիտի անէ միւս օրը: Մէլքին արդէն պատրաստ է անկողինները և մեզ կանաց-կա-

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գաղափարական ցանկալի բեֆորմ.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Օրէջօր. Պրոֆեսոր Ջախարին. Ռուսաց գրականութիւնից. Պատկերներ առօրեայ կեանքից. Նամակ Գանձակից. Նամակ Նոր-Բայազետից. Նամակ Արտաշատից. Նամակ խմբագրութեան. Նամակ խմբագրութեան. Ներքին լուրեր. —ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Վերջին տեղեկութիւններ. Կրեմլ. Արտաքին ինքնավարութիւնը: Նամակ Արտաշատից. Նամակ Պարսկաստանից. Արտաքին լուրեր. ԽԱՌԻ ԼՈՒՐԵՐ. Գրողի օրագիրը: ՀԱՆԱԳԻՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Մէլքի աղջիկը:

ԴԱՍԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿԱԼԻ ԲԵՓՈՐՄ

Մի քանի ամիս է արդէն, որ Գերմանիայում շահեր են լինում ընդունելու մի օրէնք, որի հիման վրա պետութիւնը պարտաւոր պիտի լինի զբաղւելու վարձարութիւն տալ այն անձանց, որոնք ամիսներով և տարիներով բանտարկվելուց յետոյ արձակվում են իբրեւ անմեղ և արդար: Ֆրանսիան այդ կողմից աւելի առաջ գնաց: Նորիս, ինչպէս յայտնի է, այնտեղ հրատարակելով մի նոր օրէնք, որը պարտաւորեցնում է քննիչին՝ 24 ժամվայ ընթացքում հարցաւորել երկարիկ ձերբակալված մարդուն և ազատ թողնել նրան, եթէ անմեղ է, հակառակ դեպքում քննիչը կամ պրոկուրորը խիստ պատասխանատուութեան կենթարկվին: Բացի դրանից, ֆրանսիական նոր օրէնքը չէ թոյլ տալիս մեղադրվողին բանտի գաղտնի բաժնում պահել, այլ ընդհանրապէս, նա իրաւունք ունի տեսնել իր պաշտպանի, ազգականների հետ, և նոյն իսկ իր փաստաբանի ներկայութեամբ ցուցմունքներ տալ քննիչին, որպէս զի քննիչը չը կարողանայ

նրան խաբել և շփոթել, ինչպէս յաճախ պատահում է:...

Այնքանից իւր զատաստանական բեֆորմը, որի նշանաբանն է «Судъ скорый, правый и гласный», նոյն ոգով է ներշնչված և նոյն նպատակը ունի: Ցանկալի է որքան կարելի է լայնացնել այդ օրէնքի որովհետեւ մեր գաղափարական պրակտիկան ցոյց է տալիս, որ մեր բանտերի մէջ ափսոսելով և տարիներով նստում են մարդիկ, որոնք վերջի վերջոյ գաղափարի կողմից յայտարարվում են անմեղ և միանգամայն արդար: Հիմարիտ է, մեծ միջոցաւարութիւն է ամիսներով բանտարկված և զրպարածված լինելուց յետոյ արդար ճանաչվել և բաց ճակատով ազատ աշխարհ դուրս գալ: Բայց միթէ այդ միջոցաւարութիւնը կարող է փոխարինել, մոռացնել տալ այն բարոյական և նիւթական տանջանքները, որ ամեն մի քաղաքացի կրում է՝ զրկվելով ազատութիւնից և կրելով բանտային կեանքի յայտնի ծանրութիւնները:...

Մի շնչին, աննշան պատճառով, որ և է անհիմն կասկածի շնորհիւ բանտը ընկնել և ամիսներով ու տարիներով տանջվել այնտեղ և ապա անմեղ յայտարարվել, — դա շատ սովորական է և ամեն մի քննիչի կամ գաղափարի պրակտիկայի մէջ այդպիսի դեպքեր հաճախ երևում են: Տարիներով և տարիներով կարելի է համարել: Հարցը մեր բանտարկեալներին, և նրանք անկողնային արամաբարութեամբ անթիւ փաստեր կը պատմեն ձեռք այդպիսի անմեղ բանտարկեալների՝ կեանքից, փաստեր, որոնք մարդու սիրտը տակն ու վրա են անում: Կա մեր արդարադատութեան անմեղ իրող կողմերից մէկն է, և կարող հիմնական կերպարանափոխութեան: Պէտք

ղիներն և խոտերն անուշահոտութեամբ զմայլելով են մարդուն: Անա երկնքի ծայրում փայլեց վայր ընկնող աստղը, լոյսի անձր թափելով տարերի գլխին: Շնորհ հաշիցին, երկնքի թռչող տարրերից էր նրանց համար: Եւ նորից նոյն խօսքերը. «Մանաս, չուտ արա, սկսիր»: Անա, վերջապէս, յամառ տղամարդը յաղթվեց յամառ երկնային: Նա չուտ է գալիս մէջքի վրա և հարցնում է.

«Պատմել եմ Ղանուշ-Ջամանի մասին...»
«Մենք չենք լսել այդպիսի անուն, նա սկսում է: Պատմում է հանդարտ, ծանր կերպով, կարծես ակամայ: Անցած բաներ են, արեւմտահայ գործեր: Կատարել է Ջամանը, մարդիկ դուր չեն նրան անուշամտով արեւմտաբան, Գանուշ: Իրան է նրա հայրենիքը, բայց նա թաքտը մի կայծակ է, մի ոտը Հէրաթ, միւս ոտը Ղանուշաբադ, մի տարի նրա ձայնը գալիս է Բաղդադի կողմերից, միւս տարի նա Հնդկաստան է: Ամեն տեղ թաքտում է նա, ամեն տեղ նրա առջից փախչում են մարդիկ: Հրաշալի է Հնդկաստանը, այնտեղ է խոսկի ծառը, այնտեղ օձերի աչքերը անդին քարեր են, այնտեղ սուր պաշտպան են շինված, որոնք մէջ մարդու պէս խօսող թռչունները ծիծաղում են, կանչում: Ցանկալի Մանուշը կանոն է առնում և հարցնում է.

«Հը, ինչ կայ, լսում եք, թէ քաղցր քուն է եկել:...

«Ոչ որ չէ քնել և Մանուշը առաջ է գնում: Ղանուշ-Ջամանը անցել է Արաքսը, Վարանդան առ ու զօրով մէջ է: Արշաւանքը սպառվում է Վարանդայի կողմից: Բայց դեռ չը կայ ոչ մի նշան և ժողովուրդը արդէն թողնել է գիւղերը, լեզապատառ փախչում է դէպի Աւետարանոց: Գլծախտութիւնը միանգամայն է գալիս, միամտանակ լուր է ստացվում, որ լեզվիները մի մեծ արշաւանք են սկսել դէպի Ղարաբաղի կողմերը: Գլուխ է կորցրել ամբողջ երկիրը, բայց մի հաստ մարդ կայ, որի համար սարսափելին միմիայն ինքն մնալն է: Կա Մէլք-Շահադարն է: Դուրս գալով մարդ է հաւաքում բոլոր կողմերից, կաղ-մում է մի մեծ խումբ, մի մասը ուղարկում է

է յուսալ, որ դատաստանական օրէնքներն նոր վերաքննութեան միջոցին, որ տեղի ունի այժմ, այդ կարևոր կէտը մոռացու- թեան չի արվի:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Օ Ր Է Յ Օ Ր
XXXIII

Առանց չեղանկու չէ կարելի թողնել «Մշակի» անցիտը համարում Նկատարելու հարցը հարցը լուրը: Այսօր լուրը մէջ, —լուծելով երկու ամուսնիների եկեղեցական պատկը՝ երկու կողմին էլ իրաւունք տուեց մտնել երկուսի ամուսնու- թիւնը: Մեզ յայտնի չէ հայոց եկեղեցական տա- րեգործեան մէջ մի այլ այդպիսի փաստ, և որ- քան մենք գիտենք, սա առաջին դէպքն է, որ եկեղեցին, կամ եկեղեցու հոգեւոր գլուխը, ա- պահարդան տարով իրաւունք է տալիս երկրորդ անգամ օրինաւոր ամուսնութեան դիմելու ոչ թէ միայն այն կողմին, որը ձեռնադրու- մից արդար է ճանաչված, այլ և միւս կողմին, որը ձեռնադրու միջոցով մեղադր ճանաչվելով՝ զրկված պիտի մնար երկրորդ անգամ եկեղեցա- կան ամուսնութեան դիմելու իրաւունքից:

Կա մի մեծ քայլ է դելի ասալ, մի համա- կրելի անսակէտ, որը ազատում է շատերին օր- նաւոր ամուսնութիւնից դուրս մնալու դժբաղ- դութիւնից: Կա ձեռնադր է նոյն իսկ եկեղեցու սեփական շահերի տեսակէտից: Եկեղեցին ի- րեք պէտք է աշխատի որ իր հետադիւրը դուրս չը մնան և կ'ընց ահաւ պատկից, ինքը պէտք է ջանք գործ դնի՝ քայքայելու, որքան կարելի է, ոչ-եկեղեցական ամուսնութիւնները, և այդ նը- պատկին համեմատ համար՝ ամուսնաւոր մի- ջոցն է՝ ամուսնական կապը լուծելուց յետոյ, ի- րաւունք տալ, որ երկու կողմն էլ իրանց համար ամուսնիներ ընտրեն, և նորից կապվեն և կ'ըն- ց ահաւ պատկից:

Այն ձեռք, որ մինչև այժմ գործադրվում է, և որը միայն մի կողմին է թոյլ տալիս երկրորդ օրինական ամուսնութեան դիմելու թէ ա- նարդար է և թէ անհիմն: Մի կին կարող է իր վատ, բայց ձեռնադր կողմից արդար ամուսնու- համար անտանելի կին լինել, բայց մի ուրիշ օ- րինաւոր մարդու հետ կապվելով և սիրելով նը- րան՝ կարող է օրինաւոր ամուսնու և օրինակելի մայր լինել: Ինչու ուրեմն նրան զրկել ամուս- նանալու իրաւունքից: Նոյնը և տղամարդի վե- րաբերմամբ: Կենքի մէջ այդ միջոցը հաստատող փաստերը անթիւ են և այդ պատճառով հայոց

լէզվիները ճանապարհը կտրելու, միւս մասը ին- քը տանում է ջամանի դէմ: Օրեր են անցնում, մէկը լուռ ու մուռն հեռանում է արմատական, յարմար տեղ և յարմար ժամանակ է որոնում: Մի երեկոյ նա ոչ վերադարձաւ իր մարդկանց մօտ և հրամայեց ձի նստել: Սե-սե ամպերը կու- տակիւ էին երկնքի վրա, մութ էր, այնպիսի մութ, որ մասը մարդու աչք կտնկէր, չէր տես- նի: Գնում են, բայց գիտեն, որ անձրեւ պիտի լինի: Ջրաների ոտները տակից կայծեր են թլու- չում, հեռուից որոտի ձայն է դալիս Սարի լան- ջին կրակ է երևում. դա ջամանի բանակն է: Գնում են, գնում, միայն մէկը գիտէ թէ ուր է տանում իր մարդկանց: Փչեց ուժգին քամին, ծովակը ճարձատում է, ցուրտ է գալիս, սկսվում է ամբարային փոթորիկը. սարերում գոռում է որոտը, կայծակներն են որ լոյս են տալիս սև ձորերին: «Տղերք, սանձ չարժեքեք», ասում է մէկը: Պէտք է մինչև անձրեւ տեղ հասնել: Շտապով փախվում են հրաքանդների կայծահա- նտը, որպէս զի չը թրջվին, այդտեղ յայտնվում է որ հրաքան չը պիտի պայթէ. սրբուն, անշը- չուկ, յանկարծ, առանց նախազգուշացնելու: Այս- տեղ Մանասը կանգ է առնում, մտաբերում է այդ սարսափելի ժամը, և ապա, թողնելով պատ- մութիւնը, նորից հարցնում է.

«Բնեցիկը:

«Միայն մի ձայն է պատասխանում նրան, միայն մէկն է արթնում...

«Գու ևս, Գայիանէ... Աղջիկը պիտի քնէ և աղաները պիտի լսեն, իսկ այստեղ հակառակն է: —Ես լսում եմ, Մանաս, ևս մինչև լոյս չեմ քնի, պատմիր...

«Չը քնես, թող պատմեմ սրտումս հուսա- վածը, այլ ևս չեմ կարող պահել: Մանասին խօ- տացրին և իրանք քնեցին...

«Եւ նա չարոհանում է, բայց ինչպէս... Կար- ծես նա հիմա էլ այնտեղ է, այն մութի մէջ, կայծակների տակ: Նրա ձայնը դուրս է, նա չէ կարողանում պատկած մնալ և նստում է: Նայել է տեսել նա... Գնեմք են միմյան այդպէս

կաթողիկոսի վերև յիշած կարգադրութիւնը (եթէ միայն նա ձիւղ է) արժանի է անկեղծ չորհաւո- րութեան:

ՊՐՈՓԷՍՈՐ ԶԱՍԱՐԻՆ

Հեռագիրը արդէն հաղորդեց, որ պրոֆէսոր Զախարին վախճանվեց՝ ուղղել կաթողիկոս- Գրիգորի Անտոնովիչ Զախարին՝ Մոսկովի հա- մալսարանի պրոֆէսոր և տէրապետական կլի- նիկայի զբոյժիչ Զախարին 1829 թվին: Մոսկովի համալսարանը մտաւ 1847 թվին, որ և աւարտեց իր ուսումը 1852 թվին: Ուսումնաւարտելուց յե- րայ տէրապետական կլինիկայի ասիստէնտ նշանակվեց պրոֆէսոր Օվերի մօտ: 1854 թվին զինքնազատ պաշտպանեց բժշկապետի կոչում ստանալու համար, իսկ 1858 թվին 2 տարով արտասահման ուղարկվեց: Արտասահմանից վերա- դառնալուց յետոյ Զախարին տեղափոխվեց կլի- նիկայի զբոյժիչ նշանակվեց և սկսեց կարգաւ ընդհանուր տէրապետի դատաստութիւնները: 1862 թվին նշանակվեց օրդինար պրոֆէսոր և տէրապետական կլինիկայի զբոյժիչ: Պրոֆէ- սոր Զախարինին պատկանում է առաջին տեղե- րից մէկը ուսուցող տէրապետների շարքում, արտասահմանում ևս նա մեծ հռչակ է վայելում բժշկական գիտնական աշխարհում: Իր քառաս- նամեայ պրոֆէսորական գործունեութեան ընթաց- քում նա դատարարակ է Ռուսաստանի համար հաղաբար բժիշկներ, որոնց թիւում ցանկում են մի շարք պրոֆէսորներ, որոնք պատաւոր տեղ ունեն գրաւած բժշկական գիտութեան մէջ: Պրոֆէսոր Զախարին ասեղծեց բժիշկների մի շարք, որն ունի իր առանձին բնութեան: Նրա աշակերտները, ինչպէս և ինքն Զախարին, գործնական բժիշկներ են, որոնք ամենից գլխա- ւորն են համարում հիւանդի հարցաւորումը և նրա դուռ կլինիկական հետազոտութիւնը: Զա- խարինի գիտնական աշխատութիւնների մեծ մասը պատկանում է նրա բժշկական գործունեու- թեան առաջին տարիներին: Ամենից նշանաւորն են համարվում նրա կլինիկական դատաստու- թիւնները, որոնք արդէն լոյս են տեսել երրորդ հրատարակութեամբ:

ՌԱԽԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՅ

III

Ն. Ա. Նեկրասով

Ուղիղ քան տարի առաջ 1877 թ. գեկտեմբերի 27-ին, մեռաւ ուսուցիչ ամուսնացած դասակնե- րից մէկը՝ բանաստեղծ Նեկրասով, որի գրածը- ները բարեբար անդեցութիւն են ունեցել և մեր

կուսումն. սուրը հարուածում էր սրին կայծեր թափում. ոչ ոք չը գիտէր թէ ում հետ է բռնված, գիտաբար ինչու երկու կողմից սարսափել էր. Զամանը իսկ որ դադան է, ամենի դադան, բայց վարանդեցին կուռն գիտէ: Սկզբում աւաղակի խա- բայիւ լուսաւորում էր կուռ տեղը, բայց նա շուտ ջրացաւ: Սկսեց հեղեղը, նրան չէին նկա- տում կուռները, բայց նա փութացրեց վարան- դացիների յաղթութիւնը: Մանասը ինչ որ ասա- տիկ հարուած ընդունելով ձախ ակնաճիւ վրա, գլորվում է իւրացած. այն ժամանակից նրա ա- կանջը լաւ չէ լուսւմ: Ուշքի է գալիս շատ ուշ, այն ժամանակ, երբ ամենի հանդարտված էր, կուռ չը կար, անձրեւ չը կար, երկնքը պարզ էր և լուսնի կղզիքը երևում էր աղօթարանում. լուսաբաց էր: Յիստաթիւնով նա դուրս է ու- ղում գիտնական տակից և փոխող է տալիս, ո- թովհետեւ թուլացել է նրա մի ոտը, գլուխը ծանր է, վրդը կտրվել է ուղւում: Այդպէս նա ձանա- պարճ է գնում. մի քանի տեղ ուշաթափում է, ցած գլորվում, յետոյ էլի ուշքի է գալիս և սո- ղում: Մինչև կէսօր հալու է գտնում ընկերնե- րին, նա մոռանում է իր վերքերը, երբ լսում է որ մէկըն էլ է վիրակաշտ, թէն թե ինքն կեր- պով: Լուր են բերում, որ պատմականների մէջ է և Զամանը: Մէկը-Շահնազարը ձի է հեծնում, ուշիւ համարելով իր վերքը, ուղւում է իր աչքով տեսնել արմատումի գիտն: Եւ նոյն օրը նա իր մարդկանց տանում է լէզվիների դէմ... «Ա՛հ, օրհնիկ հողի, մէկը», բացականչում է Մանասը և նայում երկնքին. «Գու աղտեղ ևս, այդ վառ աստղից նայում ևս մեղ: Եւ լուսն է: Լուսն է և նրա ունկնդիրը: Բայց յանկարծ նա դառնացած հարցնում է.

«Գու էլ քնեցիր, դու էլ Գայիանէ:

«Վերմալը յետ է գցվում, Գայիանէն նստում է անկողնում և խնդրում է ցոյց տալ թէ ո՞րն է այդ աստղը:

«Տեսնում ևս այս մէկը, երկնքի մէջտեղ, ուղիղ մեղ է նայում, կարծես, այդպիսի խորձ լինի... Նա է մեծ մէկըն աստղը:

գործիչներից շատերի վրա: Այսօր Ռուսաստանի զանազան քաղաքներում մեծ բանաստեղծի և մեծ «քաղաքացու» տաղանդի և գործունեու- թեան բաղմամբ համակրողները յարգելու են նրա յիշատակը գրականական հանդէսներով:

Իբրեւ բանաստեղծ, Նեկրասով նշանաւոր տեղ է բռնում ուսուցող գրականութեան մէջ թէ իր տաղանդով թէ իր ուղղութեամբ: Տաղանդի կողմից միայն երկու ուսուցողներ կան նրանից բարձր՝ Պուշկին և Լերմոնով. իսկ ինչ վերաբե- րում է ուղղութեան՝ ոչ մի ուսուցող բանաստեղծի մոտան այնքան ոչ թու չէ արտայայտել ազատա- սիրական ձգտումներ և այնքան ջերմ կերպով չէ պաշտպանել թշուառներին, քաղցածներին ու հաշտվածներին, որքան Նեկրասովի «վրէժ- ինդրութեան և վշտի մոտան» (миза мести и печали):

Իբրեւ հասարակական գործիչ Նեկրասով յայտ- նի է նրանով որ փայլուն գրութեան է հայեցել յաջորդաբար երկու մեծ ամսագիր՝ նախ «Совре- менник», յետոյ «Отечественныя Записки», որ- անք նրա խմբագրութեան օրով լուրջ արմա- տական ուղղութեան օրդան են եղել: Սրանից քան-կերտուն տարի առաջ Ռուսաստանում սնու- չիւ կերպով այդպիսի ուղղութեամբ ամսագիր- ներ հրատարակելու և մի և նոյն ժամանակ օ- րինաւորութեան տանմաներից չանցնելու հա- մար պէտք էր ունենալ Նեկրասովի ընդունակու- թիւնները, եռանդը, ճարպիկութիւնը, կենսական տակաւ և նոյն իսկ նրա պատրաստակամութիւ- նը՝ բերելու ոչ միայն իրականացնելու, այլ և անհի- թական դիտողութիւնները: Որքան և անհիշան որ- քան էլ անհիշան լինէին այդ անհիշան կյանի դիտող, նրանք ամօթալ էին այն ուղղութեան տեսակէտից, որի ներկայացուցիչն էր Նեկրասով. նրանք տանում էին նրա իրաւունք, թշնամի էին դարձնում նրա բարեկամներից շատերին և թու- նաւոր նեղեր էին դնում նրա թշնամիների ա- ղիւնների վրա, —թշնամիներ, որոնք առանց այն էլ առաւ նիւթ կարող էին քաղել իրանց յար- ձակումների համար բանաստեղծի մասնաւոր կենքից, որ քիչ էր համապատասխանում նրա դասնած գաղափարներին:

Ուհասաբար, նոյն իսկ բանաստեղծական պատ- կերների մէջ շատ քիչ կարելի է դանել այնպիսի տրագիկական տիպ, ինչպէս Նեկրասովն էր: Այդ վերին աստիճանի հարուստ օժտված բնա ո- րութիւնը անցրել է իր մանկութիւնը և պատա- նեկութիւնը ճարտարտիրակների դժուրում, որ բռնակալ հօր ձեռքից հաւասարապէս տանջվել են իրենցական մայրը և թշուառ ճորտերը: Այ- նուհետեւ նա ընկել է Պետերբուրգ, ուր նրան չէ

«Աղջիկը մի նոր աստղ էլ ճանաչեց: Մանասը գիտէր երկնքի ամբողջ երեսը կարգաւ, ուրիշ աստղեր էլ էր ցոյց տուել մինչև այդ: Մեծ մեծ, անթիւ մարդիկ անցել գնացել են մեր աշխար- հից, բայց նրանց անունը պահում են աստղերը և այնտեղից պատմում են երկնքի գործերը:

«Մարդիկ կային մի ժամանակ, այժմ են թողնում շատացել: Գոնէ դու, Գայիանէ, մի մոռանար մեծերին...

«Նա կը պատմէ իր թոռներին, յանկարծ լուրում է Աննա-Լաթիկոնի ձայնը:

«Մայրս լուր էր արողը պատմութիւնը, նա էլ քնած չէր: Եւ այժմ նրա ու Մանասի մէջ մի խօսակցութիւն է սկսվում այդ անցքի մասին: Աննա-Լաթիկոնը ուղղում է մի քանի անձադու- թիւններ, տեղացնում է մի քանի մանրամասնու- թիւններ, որոնք մոռացվել են Մանասի յիշողու- թեան մէջ: Եւ սա խոստովանում է որ մէկըն կինը իրանից լաւ տեղեակ է, որ ինքը շատ բան մոռացել է, թէն մանակացել է մեծ մէկըն գե- չերային աղաւանդին: Նա գրում է իմ մօրը, իսկ ևս յիշում եմ թէ ինչպէս իմ հայրը ասում էր յաճախ, «Գիւղական արևուն կանանց համար չէ ստեղծված, ինչպէս դու աղջիկ ծնվեցիր: Հա- մարեա մի և նոյնը կրկնեց և Մանասը: Նա ա- սաց.

«Աստուած Գիւղական և Վարդանայի տոհմե- րի գեղեցիկութիւնը, ինքը և արեւը տուել է Գայիանէին, ապա բաժանել է, ինքը տուել Գիւղականին, իսկ գեղեցիկութիւնը—Շահնազարին, բայց երկուսին էլ զրկել է ձեր արեւից, այդ պատճառով մէկը ուշիւ է իր ինքնով, միւսը— իր գեղեցիկութեամբ:

«Գրառք Մանասի սիրած խօսքերն էին, որոնք կրկնվել էին շատ անգամ. Մանասը երբեք չէր թողնում իմ ծնողներից, որ ինքը շատ դժգոհ է նրանց երկու ուղղութիւնից: Այս անգամ էլ մայրս հաստատեց որ այդպէս է: Այս երկուսն էլ բու- ցին Գիւղական անցնում է արաւ և կարեւրում ջը- նածները խռովեց: ու որոնք երկուսն էլ միմյան ձայնը քամին իղուր է մօտեցնում մարդկանց ա-

տիւղվել ոչ միայն բարձրագոյն ուսում ստանալ, այլ և ունենալ ամենաչնչին ապահովութիւն կենքի և ամենաթեթեւ նեցուկ առաջին քայլե- րում: Դժուար է երեսակել թէ ինչ դառն աղ- քատութիւն է քաշել սկզբներում Նեկրասով: Մի ժամանակակից վկայութիւնից իմանում ենք, որ Նեկրասով այդ ժամանակները մի քանի ամիս չէր կարողանում վճարել իր սննդակի վարձը, մի օր, նոյնիմեքից ցրտերին, նա կիսահիւստը գնում ընկերոջ մօտ և երբ վերադառնում է տուն, տանտէր գինուրը նրան ներս չէ թողնում, այն- պէս որ նա ստիպված է լինում մնալ փողոցում առանց կօպէկի. մի անցողի մուրացկան խղճում է նրա վրա և տանում է աղքատութեան որջե- րից մէկը, ուր նա իսկոյն 15 կօպէկ է վատա- կում մէկի համար խնդրեց գրելով Նեկրասով, որ մեծ գործնական ընդունակութիւններ ունի, որ անշուշտ միլիոնատէր կարող էր դառնալ, եթէ իրան նուրբեր արականական մի գործի, որ բացի այդ շատ սիրում էր կենքի յարմարու- թիւնները, ուստեց «չը մոռնի աղքատ բնակա- րանում: Բայց այդ հանգամանքներից, Նեկրա- սովի կենքի արագեղայի վրա աղքատութիւն ունէր և հետեւելը,—նա իր բնաւորութեամբ պատկանում էր համակրելի մարդկանց այն տի- պին, որի մէջ թոյլ են դարձրած արտաբա- տական զգացմունքները և ընդհանրապէս մեծ ոյժով են արտայայտվում մարդկային արժանա- պատուութեան և անձնական անկախութեան ըզ- զացմունքները: Այդպիսի անձնաւորութիւններ սիրում են մարդկանց մի քիչ տեսականօրէն, աւելի յարգում են մարդկային անհատականու- թիւնը, քան սիրում մարդկային էակը և յարգում են այդ անհատականութիւնը յանձին այն մարդ- կանց, որոնք գիտակցում են իրանց արժանապատ- տութիւնը: Նրանց սիրող առհասարակ սառն է մը- նում իրական մարդկանց վերաբերմամբ. նրանք սիրում են ոչ թէ այն ժողովրդին, որ գոյութիւն ունի իրականութեան մէջ, այլ այն իդէալը, որին պէտք է մօտենայ ապագայում այդ ժողովուրդը: Այդպիսի անձնաւորութիւններ համակրելի են մի- այն այն դէպքում, եթէ ունեն հանրամարդկային իրենցներ, եթէ զգում և գիտակցում են մարդ- կանց բնական հաւասարութիւնը, եթէ ազատու- թիւն են ուղւում ոչ միայն իրանց, այլ և բոլոր մարդկանց համար: Սակայն այդ դէպքում էլ նրանք այնքան գրաւիչ չեն, որքան սիրոյ առա- քեալները:

Չարմանալի չէ, եթէ այդպիսի տիպի պատկա- նելով և վերոյիշեալ պայմաններում ապրած լի- նելով Նեկրասով չէր փայլում այնպիսի անձ- նական բարոյական արժանաւորութիւններով, ինչ-

կանչներին, այլ ևս լուր չը կայ: Միայն Գայիա- նէն է արթնում: Նոր աստղը, որ յայտնեց իր ա- նունը, գերել է նրան. բայց դեռ քանիները կան, որ չեն սկսել իրանց պատմութիւնները... Եւ մնակ երկնքը չէ Մանասի գիւղը, լուսները ձորերը նոյնպէս խօսում են նրա լեզուով: Ինչ որ դարձանալի է, ինչ որ մեծ է այդ երկրում, լինի դա անդունդի վրա կախված մի քեռ, թէ նեղ խռուշտ զորքացող մի գետակ կամ հինաւոր մի հսկայ ծառ, որ իր հոգիւ առ- մասներով արտատեղ է քարտիկ կուրծքը, ամեն մէկն ունի իր խօսքը, իր հերոսական պատմու- թիւնը... Շատ շատերը հին, կորած ժամանակնե- րից են մնացել, բայց քիչ չեն և նորերը, այնպի- սի անցքեր, որոնք ակնատես վկաները դու- կենդանի են: Եւ այդ հրաշալի պատմութիւնները խառնվում են, ծանրանում Գայիանէի վրա, նը- րանք փակում են նրա աչքերը...

«Այն ժամանակվայ Գայիանէն քնում է, Մէհ- րի իսկ այժմանը զարթնում է: Երազը վերջա- ցել էր, ափսոս, նա երկու պիտի չարժանակվէր, օրերով... Ա՛հ, Մէհրի, գեղեցիկ բան էր ապրել այն ժամանակներում, յարմարեց էր այն գեղե- ցիկ աշխարհը, յիշում ևս, ինչպէս էր անցնում օր ու գիշեր, ձմեռ ու ամառ: Եւ փակելի աչ- քերս, կանչում էի ուրիշ պատկերներ, հօ միայն կարելի այն աստղադարձ գիշերը չէր, երբ Մա- նասը պատմում էր Վանու-Ջամանի մասին. յի- շում ևս, իմ հայրը հասցրել տեղ ունէր Մանասի միւս պատմութիւնների մէջ, որոնք վերաբե- րվում էին օսմանցներին, այժման օսմանցներին, չէ որ մի ժամանակ մենք նրանց ոտների տակ չէինք: Յիշում ևս ինչպէս էր արել հայրս, յի- շում ևս, ինչպէս էր պատմում Մանասը, յիշում ևս ինչպէս էր նա վարվում օսմանեան դիմաւոր- ների հետ, որոնք մի մի գալիս էին մեր գիւղը և այլուր էին խնդրում մեր տանից: Ամենքս էինք նրանց ծաղրում, ինչպէս ծաղրում են տղերք բո- չաներին: Այդ օրերը... Եւ դրանց էլ կանչում, բայց իղուր, նրանք չը վերադարձան: Եւ վեր կա- ցայ: Աղօթարանում վառվել էին կարմիր կրակ-

դադարապատկան 11.000 զեւեակաւորն վարելահողի և քաղաքների վրա հարկ նշանակելու և դադարապատկան հարկերը դեռ ապրիլ ամսին էին որոշված և նախագաղտին յայտնելուց յետոյ 15 օրվայ ընթացքում ոչ մի փոփոխութիւն չէր առաջացած, բայց մօտերումս, այսինքն այդ որոշումից վեց ամիս անցնելուց յետոյ, նախագաղտը վերադարձրել է քաղաքային նախաձեռնող առանց հաստատելու: Իրեն պատճառ այն է ասված, որ քաղաքի 11.000 զեւեակաւորն հողը ոչ թէ քաղաքի սեփականութիւնն է, այլ արքունական, որովհետեւ երբ 1849 թւին կայսերական հրամանով «Քաղաք» գիւղը փոխվեց «Նոր-Բայազէտ» քաղաքին այդ հրամանի մէջ ոչինչ չէ ասված հողերի մասին, իսկ որ քաղաքը հարկ է վճարում տարեկան իւրաքանչիւր ծխի համար 4 ր. 71 կո, այդ դուռարկը 2 ր. 21 կ. հողի հարկն է, իսկ մնացած 2 ր. 50 կօպէկը ծխաձարի է: Յիշեալ 11.000 զեւեակաւորն հողից քաղաքը մօտ 5000 բուրլի եկամուտ ունէր, իսկ եթէ այդ եկամուտը քաղաքից իւրի կամ ուրիշ բանի յատկացվի այն ժամանակ շատ դժուար կը լինի ինքնավարութեան համար և մեծ վնաս կը կրի քաղաքը: Այդ պատճառով մեր դուռման յանձնից քաղաքը Այլի օգնական Գեորգ Արծրունուն դնալ Նրեան և Թիֆլիս, դանազան պաշտօնական հիմնարկութիւններից դուրս բերել կարեւոր թղթերը և նախագաղտի կարգադրութեան դէմ բողոք տալ կառավարիչ սենատին: ***

ՆԱՄԱԿ ԱՍԽԱԳՈՒԻՅ

Գեկտեմբերի 15-ին

Ասխարադում նորից գլուխ է բարձրացրել քաջանայական հայրը: Յայտնի է, որ փանեանց քաջանան, համաձան իր խնդիրքին տեղափոխված է Ղուբա և, իրեն ժամանակաւոր քաջանայ, Աստրախանի թիմական առաջնորդ Արիստակէս արքեպիսկոպոս Սեդրակեան ուղարկել է այստեղ ժողովրդին հովանաւոր Աղբաբեանց քաջանային: Այդ մասին Աստրախանի կօնսիստօրիան, որքան յիշում ենք, «Մշակի» միջոցով յայտարարել է, որ ի միջի այլոց գրված է, որ Ասխարադի ծխականները թող նորից ժողով կազմեն, համախոսական պատասխան և ում ցանկաւորում են ներկայացնեն թիմական առաջնորդին, որ հարկաւոր ձեռնարկութիւնները կատարելուց յետոյ ձեռնադրել և ուղարկի Ասխարադ, իրեն մշտական ծխական քաջանայ: Սրանից պարզ երևում է, որ Աղբաբեանց քաջանան ժամանակաւոր քաջանայ է և ոչ մշտական, ուրեմն և առիթ չը կայ ի դուր աղմուկներ բարձրացնելու, այլ առխարադցիներին մնում էր միայն օրինաւոր ժողով կազմել, ընտրել իրանց քաջանայացուն և առաջարկել առաջնորդին՝ ձեռնադրութեան համար: Բայց փոխանակ այդ բոլորի, ահա այս քանի օրերս անակնկալ կերպով հեռագիրներ են թափվում այստեղ Ելմիսանից: Ինչ կայ, հետաքրքրութեամբ հարցնում է մարդ: Այն ինչ, երևում է, որ մասնաւոր ժողովներում ընտրված պատգամաւորները հասել են Ելմիսանի ու ներկայացել կաթողիկոսին, և ահա հեռագրում են, թէ Ելմիսանից ուղարկում է այստեղ մի երկրորդ ժամանակաւոր քաջանայ: Այն այդ լուրն է, որ առհասարակ են իրար «ես»-ով կոչւած և աղմուկներ ի սրբաճար մարդիկ, փառքաւանդել իրանց «ես»-ի յաղթութիւնը: Մեզ ոչինչ չէ մնում, բայց եթէ աւելացնել «կեցցես դու հայի և ու կեցցես»:

Թ. Գրիգորեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, դեկտեմբերի 22-ին

«Մշակի» 147 և 148 համարներում տպագրվել է Գ. Յ. Յ. գրախոսութիւնը իմ կազմած «Բուրձնայի կենսագրութեան» մասին: Թող տընք ինձ մի քանի խօսքով պատասխանել դրախոսութեան մի-երկու կէտին, որոնք վերաբերում են ինձ իբրեւ այդ գրքից կազմողին: «Բուրձնայի» ռոմանի գաղափար կազմել տալու համար» պ. քննադատը բերում է գրքից առաջին երեսից մի պարբերութիւն, որը կոչում է հինգյարկանի և կարծում է թէ «ժողովրդին պատկանող (?) ընթերցողը» նրա վրա դուռն ալեք է ջարդել: Նախ հարկաւոր եմ համարում նկատել, որ առաջ բերած պարբերութիւնը մեծ ու ծանր է և ոչ ոք չէր կարող մի ակն զմի ակն դրժել մէջը, և երբ պ. քննադատը այդ մէկ հատիկ պարբերութիւնը մէջ է բերում «գաղափար» տալու համար իմ ոճի մասին կարծեմ ընթերցողին մոլորութեան մէջ է ձգում: Երկրորդ «Բուրձնայի» ինչպէս Հրատարակչական ընկերութեան կենսագրութիւնների ամբողջ շարքը, նշանակված է ոչ թէ «ժողովրդին պատկանող ընթերցողի», այլ ինտելիգենտ չրջանի համար: և ինտելիգենտ ընթերցողը, կարծում եմ որ, նաև հատարել ընթերցողը առանց գլուխ ջարդելու, շատ հեշտութեամբ կը հասկանայ այն

պարբերութիւնը, որ չը նայելով երկարութեան պարզ կազմութիւնն ունի, ուստի և մատչելի է: Բայց գլխաւորն այն է, որ սյարքերական լիւրժի, խօսքի բարդ ձևի վրա յարձակվելը նշանակում է մեղանշել լիւրժի բնական օրէնքի դէմ: Մանկական, տհաճ միտքը կարող է արտադրել միայն պարզ բառեր ու կարճ նախադասութիւններ, իսկ քանի միտքը զարգանում է, քանի առարկաներն ու երևոյթները ներկայանում են մտքին, իբրեւ միմեանց հետ կապակցված բմբուրներով, այնքան բարդ է լինում և նրանց արտադրութեան միջոցը, այն է լիւրժն: Այնթիւ օրինակներ կարելի է բերել եւրոպական ամենահռչակաւոր հեղինակներից, ոչ միայն քննադատի պարբերութեան ձևի ու մեծութեան, այլ կրկնապատիկ և եռապատիկ բարդ ձևով ու մեծութեամբ: Բայց հետոն չը գնալով՝ հենց պ. Յ. Յ.-ի նոյն յօդուածից, որտեղ յարձակվում է իմ «հինգյարկանի» պարբերութեան վրա՝ մէջ եմ բերում հետեւեալ պարբերութիւնը. «Ի վերջոյ, մասնացոյց անելով մի խոշոր սխալի վրա, որ անշուշտ անուշադրութեան հետեւեալ է, այն է, որ Բուրձնայի ծնված է համարվում ոչ թէ եօթներորդ դարում Գ. ա. ինչպէս գրում է գրքիցի կազմողը, այլ վեցերորդ»։—մեր պարտականութիւնն ենք համարում յայտնել, որ, չը նայելով այդ մի քանի պակասութիւններին, Ստ. Մ.-ի գրքիցը արժէ կարգաւ այն արժաւորութիւններին համար, որ ոչ ոք մի մասը մենք յիշեցինք և որ ոչ ոք մի մասնակցի չը նկատեն ընթերցողները՝ կարգաւ» («Մշակ» № 148): Առանց իմ կողմից որոշելու այս պարբերութեան յարկերը, թողնում եմ պ. յօդուածագրին ասել, —որն ասելի պարզ ու հասկանալի որ և է ընթերցողին համար. իմ պարբերութիւնը արեւօք, որը ես թարգմանել եմ ասելի բարդ բնագիրից, թէ իրանց, որ ինքնուրոյն է:

Քննադատը հարկ է համարում յարձակվել իմ «գրաբարձարութեան և գործածական խօսքերը անուշադր լինալով գործածելու հակման վրա»։ Երկու տեսակի համար իբրեւ ապացոյց բերված վեց բառից միայն մէկի, «նիթադրված» բառի մասին իրաւացի է նրա նկատողութիւնը. մնացածներն մասին ոչ Բայց «գրաբար» մի քանի թէկուզ մի քանի տառնակ ընտրել բառերի գործածութիւնը մի գրքի մէջ դարաբարձարութիւն կոչելը արդիւնք է սխալ հասկացողութեան: Եթէ հարկաւոր լինի սրտաբան եմ «Մշակի» մէջ առանձին յօդուածով բացատրել իմ միտքը: Բայց գրեմքս քննադատը մասնացոյց է լինում մի խոշոր սխալի վրա, որը նա անուշադրութեան հետեւեալ է համարում, այսինքն՝ որ Բուրձնայի ծննդեան գրքն ու գրել եմ եօթներորդ դարը և ոչ վեցերորդը՝ ինչպէս համարվում է:—Բուրձնայի ծննդեան դարը որոշ յայտնի չէ. կան հեղինակներ, որոնք ընդունում են հինգերորդ (Բրոնտաու, Լարուս), կան՝ որ ընդունում են վեցերորդը (Վէբեր և Բրոնտաու), կան՝ որ ընդունում են եօթներորդը (Վէբեր մէջ մի վերկայութիւն և իմ գործածած բնագիրը, որ կազմված է նորագոյն աղբիւրների հիման վրա): Ֆրանսիական վերջին դեմ է հեղինակագրական բառարանում (հատոր 7, կր. 579) նոյնպէս որոշ ասված է, որ Բուրձնայի կենսագրի ամենահաւանական թվականն է 622—542: Ուրեմն այստեղ և ոչ մի սխալի մասին խօսք անգամ չէ կարող լինել: Ինչ վերաբերում է անուշադրութեան պէտք է ասեմ, որ ես ընդհակառակը շատ ուշագիւր եմ եղել այս անգամ և իմ բնագիր «վեցերորդ» դարը դնում մասը եմ փոխել «եօթներորդին»։ Եւ դուրս է գալիս, որ իմ արած ուղղադրութիւնը հաստատվում է նորագոյն հեղինակաւոր աղբիւրների վկայութեամբ և ասելի հաւանական քան վեցերորդ դարը:

Գրախոսութեան ուրիշ մի քանի կէտերին աւելորդ եմ համարում պատասխանել, ումանք նրանցից այնքան մանր քանիք են, որ չարժէ և չարժէ նրանցով զբաղվել. իսկ ոմանք վերաբերում են Հրատարակչական ընկերութեան խմբագրական մասնաժողովին, որի կողմից պատասխանելու լիազօրութիւն չունենա:

Ստ. Մ.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՈՒԹԵԱՆ

Թիֆլիս, դեկտեմբերի 26-ին

Ներկայ տարւոյ սեպտեմբերի 30-ին վախճանված մօրեղբօրս, Թիֆլիսի ծխախոտի գործարանատէր Միքայէլ Սափարեանի դադարի վրա պըսակ դնելու փոխարէն, ես, եղբայրներս հետ և հանգուցեղանք ընտանիքը՝ որոշել էինք պսակի վրա ծախսելի գումարը գործադրել որ և է բարեպատկար գործի: Այժմ, ի նկատի ունենալով կարօտ հայ ուսանողներն իր նիւթական կիրառական վիճակը, այնպէս որ նոյն իսկ ուսման վարձ չունենալու պատճառով շատերը ուսման տաճարից արտաքսվում վտանգին են թափարկվում, քաղցը է ինձ վերելիչաւ նպատակին յատկացրած 100 բուրլին ուղարկել ձեռք խնդրելով միացնել այդ ուսանողներին օգտին հաւաքվող գումարին:

Յովհ. Ստեփանեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

«Մշակի» այսօրվայ համարը բաղկացած է լինելով ու կէսից:

Ամենայն հայոց կաթողիկոսը սպասվում է Թիֆլիսում գեկտեմբերի 30-ին:

Բժշկապետ Յ. Գասպարեանց ուղարկել է մեզ 100 բուրլի որդէս զի այդ փողով 1898 թւի «Մշակի» տասն օրինակ, իր կողմից իբրեւ նուէր, ուղարկելու դանաղան հիմնարկութիւններին և դրանք ներկա: Մենք կը յայտնենք, թէ որտեղ պէտք է ուղարկվին «Մշակի» այդ օրինակները:

Մենք յայտնել էինք, որ Ներսիսեան դպրոցում հիմնվում է ուսուցիչ իշխերի և ծառայողների համար թոշակաւոր: Ուսուցիչներին կազմված մի առանձին յանձնաժողով մշակում է թոշակաւորի ծրագրերը: Յանձնաժողովը կանգ է առել հետեւեալ հիմնական կէտերի վրա. 1) դպրոցի իւրաքանչիւր ուսուցիչ կամ պաշտօնեալ 25 տարի ծառայելուց յետոյ կարող է ստանալ կենսաթոշակ, որ հաւասար կը լինի նրա տարեկան միջին ուժեղագումարի 3/4-ին. 2) իւրաքանչիւր մասնակցող իր պաշտօնավարութեան ընթացքում պէտք է ինչպէս իր տարեկան ուժեղ կը մինչև տասներորդ տարին 70%, մինչև 15-րդ տարին 60%, մինչև 20-րդ տարին 50%, մինչև 25-րդ տարին 40%, 3) թոշակաւորի դրամագրին շահեցման տոկոսը հաշւած է 4% թէ կարող է և աւելի լինել. 4) ենթադրված է, որ հողաբարձութիւնը տասնհինգ տարւոյ ընթացքում նպաստ կը տայ տարեկան 3000 բուրլի և 5) թոշակաւորը կարող կը լինի իր գործողութիւնները սկսել հաստատվելուց տասն տարի յետոյ: Հողաբարձութիւնը սկզբունքով հաւանութիւն է տուել այդ կէտերին և առաջարկել է կազմել ծրագրեր, այլ և մի բացատրական դեկլարացիա:

Գեկտեմբերի 13-ից սկսել է հրատարակվել միաժամանակ Վիեննայում և Կ. Պօլսում մի նոր գերմանական շաքաթաթիւրթ «Freie Osmanische Post» («Ազատ օսման և աշխատ») վերնագրով: Մենք ստացանք այդ շաքաթաթիւրթի փորձական համարը: Առաջնորդող յօդուածում շաքաթաթիւրթը մեծ գովառնարով է խօսում սուլթան Աբդուլ Համիդի մասին և Թիւրքիայի բոլոր աղէտների պատճառը համարում է միայն նրան չըպատուող camarilla-ն: «Մեր խորին համոզմունքն է—ասում է գերմանական թիւրթը—որ կը գայ մի օր, երբ սուլթանը իր իմաստութեամբ, ամպերի միջից թափանցող արեգակի ճառագայթների նման, կը պատուի խաւարը և կը հասկանայ, որ նրանք չեն Թիւրքիայի և իր պետութեան բարեկամները, որոնք տիրւում են նրան ենթարկվել կամաւոր բանտարկութեան, այլ նրանք, որոնք բարձր պահելով իրանց գլուխը և չը ստիճանալով, հաւատարիմ են մնում պետութեան և դահին»։ Երջանիկ մոլորութիւն... Շաքաթաթիւրթը խոտախում է յաջորդ համարներում մանրամասն բացատրել թէ ինչ տեսակ ընթերցողներ են անհրաժեշտ Թիւրքիայի համար և գործադրելի: Սպասենք և տեսենք...

Մի քանի ժամանակ առաջ վրացիները դիմել էին կովկասեան կառավարչապետին խնդրելով թոյլատրել ժողովրդական ներկայացուցիչներ տալ վրաց ընդունի: Խնդրանքը կատարւած ատեն է այդ թոյլատրութիւնը և յունվարի 4-ին տեղի կունենայ առաջին ժողովրդական ներկայացուցիչները: Մուտքի գինը 5 կօպէկ է:

Մեզ հաղորդում են Թաւրիզից հետեւեալ. «Թիֆլիսի հայոց լրագրիւններից մէկում տպագրված էր մի լուր, որ իբր թէ գաղթականներն մի երկրորդ խումբ՝ 700 հոգուց բաղկացած, եկել է Թաւրիզ: Այդ լուրը կատարելապէս սխալ է, որովհետեւ միայն 250 հոգուց բաղկացած մի խումբ է եկել Թաւրիզ, որոնց մի մասը թաւրիզցիներն են տեղաւորել իրանց աներում, իսկ միւս մասը մօտակայ գիւղերում են ցրվել»:

ՇՈՒՇՈՒՅ մեզ գրում են. «Ժողովրդական զբոսայրների տեսուչ Եակիմով եկա Շուշի՝ ընդունելու Ղարաբաղի թիմում բաց համարվող երեք ծխական-եկեղեցական ուսումնարանները—Խանքեղեան, Վարազդաւանի և Սարուշինի: Տարաբաղաբար, այդ ուսումնարաններն արդեն սկսեցին իրանց գաղաքները են իրանց գոյութիւնը»:

ՆՈՐ-ԱՅՏԱՅՏՈՒՅ մեզ գրում են. «Այստեղ սաստիկ ձմեռ է անում, բաւական ձիւն է եկել, ճանապարհները շատ դժուարանցանքի են դարձել: Ալիւրը քանի գնում է թանգանում է. այժմ պուրը ծախվում է 1 ր. 50 կօպէկ: Քաղաքացիները և դաւաճապետը զանազան կարգադրութիւններ են անում, որպէս զի հայաստեղներն մի քանի խաղվար ցորեն աղան և ալիւրի պուրը 1 ր. 20 կ. ծախեն»:

ԿԵՐԶԻՅ մեզ գրում են. «Ոչ մի հասարակական գործ և ոչ մի առաջադիմութիւն չէ նկատվում մեզանում: Արձաններում, թէյարաններում և դիմաներում խմբված, բամբասանքների, արեւելագրութեան և թղթախաղի են անձնատուր եղել: Երիտասարդների մէջ տարածվում են վնասական տեսակ-տեսակ հիւանդութիւններ: Նրանցից շատերը կորցրել են իրանց առողջութիւնը, շատերի երեսը դուռնա է, մէջքը կռացած, աչքերը խոր ընկած: Վերաբական հիւանդութիւնները տարածված են ոչ թէ միայն մեր խեղճ երիտասարդների մէջ, այլ և նոյն իսկ ամուսնացածների մէջ: Հասկացող մասը դիմում է բժշկի օգնութեան, իսկ չը հասկացողները՝ «հեքիմներին»։ Վերջիններս էլ «օյեքը չինելու տեղ, աչքն էլ են հանում»:

ՇՈՒՇՈՒՅ մեզ գրում են, դեկտեմբերի 23-ից «Այս րօպէիս զինուորական դատարանը յայտնի իր վճիռը Շելլուի յայտնի կատարած մասին, որի մասին ձեռք արդէն հեռագրված է: Բացի Գ. Խաւրաթովից, արդար ճանաչվեցին նոյնպէս և 8 թուրքեր, իսկ չեղուցի Աբրաք դատաւարովից մշտական աքսորի: Գահլիճը թրջաց ծախահարութիւններով, երբ յայտարարվեց վճիռը»:

ԱՍԽԱԳՈՒԻՅ մեզ գրում են. «Գեկտեմբերի 21-ին կատարվեց մեր պրօգրիմադիայի տարեկան ակադ: Գահլիճը լի էր երկու սնուի խուռն բաղմութեամբ, իրանց բացակայութեամբ աչքի էին ընկնում հայերն ու թուրքերը. հայերից կային միայն մի քանի հոգի, իսկ թուրքերից՝ միայն 1 հոգի: Մանաւանդ աչքի էր ընկնում, որ հայ մայրերից և ոչ մէկը ներկայ չէր իսկ բոլոր ուսու աշակերտների մայրերը եկել էին տեսնելու իրանց դասակների առաջադիմութիւնը: Մաղթանքները վերջնաւորուց յետոյ, պրօգրիմադիայի տեսուչը կարգաց ընդհանուր հաշիւ: Աշակերտների թիւն է 135 հոգի, որոնցից 80 տղոս կազմում են ուսանել, 11 տղոս թուրքերը 7 տղոս հայեր և 2 տղոս հիւանդներ»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՆ

ՎԵՐԶԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՆՆԵՐ

Կիլիկիայից հաղորդում են, որ այժմ 21 հայ կայ Մերսինի բանտում: 6 հայ Առաքելի բանտում: Հարցաքննութիւնները աւարտվեցին, և շուտով գործը դատարանին պիտի յանձնվի: Հաւանական է, որ ամբաստանաւորների մէջ մասը մշտնջենական բերաբարկութեան, միւսը մասն էլ մահվան դատապարտի:

Կ Ե Տ Ե

Կ. Պօլսի դեսպանները աւարտեցին իրանց խորհրդակցութիւնները Կրետէի ինքնավարութեան վերաբերմամբ: Միւս է լուծել միայն մի քանի երկրորդական հարցեր: «Սակայն, առ այժմ դեռ ոչինչ միթիւրական բան չէ կարելի հաղորդել թշուառ կղզու դրութեան մասին, ասում է «Voss, Ztg.» լրագիրը, որովհետեւ դեռ մինչև այժմ յայտնի չէ՝ արեւօք պետութիւնները համաձայնութիւն կայացրին այն բանի մասին, թէ պէտք է ժամանակաւոր նախագաղտ նշանակել, թէ մշտական և նոյնպէս յայտնի չէ նրանց վճիռը թիւրքաց գործերը Կրետէից հեռացնելու մասին: Վերջին հարցը այնքան հզաւոր է, որ դրանից է կախված կղզու խաղաղացման գործը:

Ինչպէս մենք արդէն հաղորդեցինք, Կրետէի աղգային ժողովը պետութիւնների ներկայացուցիչների մօտ պատգամաւորներ ուղարկեց, որոնք պէտք է յայտնեին ապստամբների հաստատվելու օգնութիւն հայտնի ապագայ ընդհանուր նախագաղտին՝ միմիայն կղզուց թիւրքաց գործերի հեռանալու պայմանով: Եթէ, ասում է լրագիրը, պետութիւնները չեն համաձայնվի կատարել այդ պահանջը, այն ժամանակ ապագայ նախագաղտը, ժամանակաւոր կը լինի նա թէ մշտական, տախված կը լինի պատերազմ վարել Կրետէի քրիստոնեայ աղգաբնակութեան հետ, բայց ինչ միջոցներով: Միջադպային ժանդարմերն դեռ եւ չէ կազմակերպված և մանաւանդ նա բաղկացած պէտք է լինի հաղաբաւոր մարդկանցից՝ մի այդպիսի բան իւրադրութեւն ասում: Նախադադարի տրամադրութեան համար զննել եւրոպական գործեր անհրաժեշտ է, որովհետեւ ոչ մի պետութիւն չի յանձնաւոր պատերազմի վտանգները և զոհերը կղզու վրա: Նոյնպէս ծիծաղելի կը լինի թիւրքաց գործեր հանդէս բերել Կրետէի քրիստոնեայ աղգաբնակութեան դէմ: Եւ այդպէս, պետութիւններն ուրիշ բան չէ մնում, բայց եթէ համա-

